Jānis Klētnieks

ASTRONOMIJA UN ĢEODĒZIJA LATVIJĀ līdz 20. gadsimtam

LU Akadēmiskais apgāds

Saturs

Priekšvārds 8
Astronomie und Geodäsie in Lettland bis zum 20. Jahrhundert 10
Astronomy and Geodesy in Latvia until the 20th Century 18
Ievads 27

1. nodaļa
LAIKA UN TELPAS IZPRATNE LATVISKAJOS PRIEKŠSTATOS 38

Kosmoloģiskā pasaule – debess jūra un kalns 42
Saules ceļš diennakts un gadalaiku ritumā 45
Spožās zvaigznes un planētas 46
Debess koki un saules dārzi 48
Kalendārie priekšstati 49
Pasaules telpas orientējuma izpratne 52
Tautasdziesmu izcelsme 53

2. nodaļa
ASTRONOMIJAS UN ĢEODĒZIJAS IZPLATĪBA VIDUSLAIKU LIVONIJĀ (12.–16. gs.) 56

Astronomijas un matemātikas zināšanas viduslaikos 56
Grāmatu iespiešana un Lielie ģeogrāfiskie atklājumi 63
Livonija karšu attēlos 69
Vecākais komētas novērojums Rīgā 74
Nikolajs Koperniks un Tiho Brahe 77
Kalendāri 85
Rīgas misāles kalendārs 87
Astronomija, astroloģija un medicīna 89
Rīgas ārsts astrologs un astronoms Zaharijs Stopijs 94
Vecie Rīgas kalendāri 100
Vecākie praktiskās ģeometrijas uzdevumu apraksti 105
Triangulācijas pirmsākums 108

3. nodaļa
EKSAKTO DABASZINĀTŅU UZPLAUKUMS 17. GADSIMTĀ 114

Triangulācijas izveide. Villebrords Snelliuss – holandiešu Eratostens 115
Zemes magnētisms. Kompass 120
Saules pulksteņi 122
Komētu apraksti 129
Pirmais astronomiskais iespieddarbs Rīgā 131
Astronomija Rīgas Akadēmiskajā ģimnāzijā 134
Pirmā astronomiskā observatorija 138

Astronomija un ģeodēzija Tērbatas Universitātē (1632–1710) 139
Pirmā ģeodēzijas mācību grāmata 148
Vidzemes arklu revīzija 156
Lielais Vidzemes kadastrs 159
Vidzemes zemesceļu atlants 164
Jana Hevēlija observatorija Gdaņskā un tās ietekme uz astronomisko zināšanu izplatību Kurzemē 167
Kurzemes hercoga astronoms Georgs Krīgers 174
Kurzemes kalendāri 178

4. nodaļa

VIDZEMES ĢEOGRĀFISKĀ IZPĒTE 18. GADSIMTĀ 182

Ģeodēziskie un kartogrāfiskie darbi Krievijā 184
Ģeogrāfijas departaments un 1745. gada Krievijas atlants 189
Delila kartogrāfiskā projekcija 191
Pirmie triangulācijas mērījumi Krievijā 192
Astronomisko punktu noteikšana 18. gadsimta otrajā pusē 194
Kara topogrāfu ģeodēziskie darbi 195
Robežu uzmērīšana un mērniecības skolu izveide Krievijā 198
Pirmie latviešu kalendāri 201
Augstās debess gudrības apliecinātājs 206
Vidzemes topogrāfiskie apraksti un grāfa L. A. Mellīna Vidzemes atlants 215
Jelgavas Akadēmiskās ģimnāzijas astronomiskā observatorija 221

5. nodaļa

ASTRONOMISKI TRIGONOMETRISKIE DARBI KRIEVIJĀ UN BALTIJĀ 228

Astronomiski trigonometriskās uzmērīšanas metodes izplatība Krievijā 228
Tērbatas Universitāte un tās loma astronomijas un ģeodēzijas attīstībā 231
Emajegi upes astronomiski trigonometriskā uzmērīšana 240
Jelgavas Akadēmiskās ģimnāzijas profesora M. G. Paukera pētījumi astronomijā, ģeodēzijā, metroloģijā un matemātikā 242
Tērbatas astronoms profesors F. G. V. Strūve 257
Vidzemes trigonometriskā uzmērīšana 261
Viļņas un Kurzemes triangulācija 266
Meridiāna loka grādu mērījumi Vidzemē un Igaunijā (1821–1831) 269
Krievijas–Skandinavijas jeb Strūves ģeodēziskais loks (1816–1854) 276
Astronomisko punktu garuma mērījumi 279

6. nodaļa

ASTRONOMI UN OBSERVATORIJAS 19. GADSIMTĀ 284

Observatorija Rīgas pils tornī 284
Augusta Napjerska observatorija Jelgavā 287
Jelgavas astronomisko tradīciju turpinātājs Vladimirs Zlatinskis 289
Kurzemes un Vidzemes astronomi Pulkovas observatorijā 293
Latviešu astronoms un metrologs Fricis Blumbahs 297
Rīgas Politehnikuma astronomiskā observatorija 306
Profesora Aleksandra Beka astronomiskie instrumenti 318
Astronomiskā kalendāra izdevēja Ādolfa Rihtera observatorija Rīgā 320
Ārsta Kārļa Žiglēvica observatorija Slokā 325

7. nodaļa

ASTRONOMIJA UN ĢEODĒZIJA TAUTAS IZGLĪTĪBĀ 328

Pirmā astronomijas mācību grāmata latviešu valodā 328
Pirmā latviskotā zvaigžņu karte 331
Krišjāņa Barona "Tēvzemes apraksts" 335
Tautskolotāja Jura Dauges zvaigžņu jeb debess mācība skolām 338
Latviešu skolām sarakstītā mērīšanas mācība 342
Zeme kā zvaigzne pasaules plašumā 345
Astronomija jūrniecības izglītībā 350

Pēcvārds 354
Svarīgāko notikumu hronoloģija astronomijā un ģeodēzijā 355
Zinātnieku biogrāfijas 360
Literatūra un uzziņu avoti 393
Personu rādītājs 403